

TOM MOLE

TAJNÝ
ŽIVOT
KNIÍH

PREČO KNIHY
ZNAMENAJÚ VIAC NEŽ SLOVÁ

TAJNÝ
ŽIVOT KNÍH

TOM MOLE

TAJNÝ

ŽIVOT

KNÍH

PREČO KNIHY
ZNAMENAJÚ VIAC NEŽ SLOVÁ

Preložila Ivana Krekáňová

IKAR

Tom Mole
THE SECRET LIFE OF BOOKS:
WHY THEY MEAN MORE THAN WORDS

First published by Elliott & Thompson Limited
All rights reserved.

Copyright © 2019 by Tom Mole
Cover design by Patrick Knowles
Translation © 2023 by Ivana Krekáňová
Slovak edition © 2023 by IKAR, a.s.

Tom Mole si uplatňuje morálne právo
identifikovať sa ako autor tejto knihy.

Všetky práva sú vyhradené.

Nijaká časť tejto knihy sa nesmie reprodukovať, ukladať
do informačných systémov ani prenášať v akejkoľvek podobe
či akýmkoľvek spôsobom – elektronicky, mechanicky,
fotokopírovaním, nahrávaním alebo inak – bez predchádzajúceho
písomného súhlasu vlastníka autorských práv.

Z anglického originálu *The Secret Life of Books:*

Why They Mean More Than Words

(Elliott & Thompson Limited, London 2019)

preložila Ivana Krekáňová.

Redigovala Martina Takáčová.

Korigovala Katarína Šoganová.

Obálku podľa originálu upravil Augustín Putera.

Technická redaktorka Helena Oleňová.

Vydalo vydavateľstvo IKAR, a.s., Bratislava

v roku 2023 ako svoju 2 177. publikáciu v elektronickej podobe.

Prvé vydanie.

Sadzba a zalomenie do strán Veronika Jelenová.

ISBN 978-80-551-9237-6

„O tempora! O lectores!“¹

CHARLES LAMB

Venujem Freyi.

OBSAH

1	Kniha/Kniha.	1
2	Kniha/Vec	23
Medzihra: Caravaggio: <i>Svätý Hieronym</i>.		45
3	Kniha/My	51
4	Kniha/Vzťah.	79
Medzihra: Van Gogh: <i>Zátišie s Bibliou</i>		107
5	Kniha/Život	111
6	Kniha/Svet.	129
Medzihra: Belcamp (pripisuje sa): <i>Velký obraz</i>		153
7	Kniha/Technológia	157
8	Kniha/Budúcnosť	175
Dodatok: Kniha/Koniec		197
Poďakovanie		207
Poznámky		208
Register		215

ILUSTRÁCIE

- 1 Michelangelo Merisi da Caravaggio:
Svätý Hieronym (1605) 45
- 2 Vincent van Gogh:
Zátišie s Bibliou (1885) 107
- 3 Jan van Belcamp (pripisuje sa):
Velký obraz (1646) 157

KNIHA/KNIHA

*Čo robíme s knihami
a čo knihy robia s nami*

Ked som bol študentom, jedného z mojich profesorov jeho knihy takmer vyhnali z kabinetu. Mal veľkú miestnosť na prízemí katedry angličtiny, so stenami lemovanými policami na knihy. Tieto regály sa v priebehu rokov pomaly, ale isto zapĺňali a ďalšie police boli natesnané do každúčkého voľného miesta v kabinete. Začali vystupovať zo stien do priestoru a vytvárali knižné búdky, knižné výklenky a knižné zákutia. Aj tie sa však časom ukázali ako nedostatočné pre jeho stále sa rozrastajúcu zbierku kníh. Čoskoro začal hromadiť knihy navrchu regálov a ukladať ich do polic dvojmo, takže ak sa chcel dostať ku knihám vzadu, musel posúvať tie vpredu. Zkrátka začali knihy zaberáť aj podlahu, stohy z nich

s pribúdajúcimi mesiacmi zasahovali čoraz viac do miestnosti.

Vždy keď som navštívil profesorov kabinet, zdalo sa mi o niečo ťažšie ako predtým nájsť si cestičku miestnosťou po zmenšujúcej sa ploche viditeľného koberca. Pokúšať sa udržať knihy v nejakom poriadku pôsobilo ako práca na plný úväzok. Keď som zaklopal na profesorove dvere, začul som tlmené zavolanie, ktoré ma pozývalo vojsť dovnútra. Po tom, čo som však dvere otvoril, profesora nebolo vidieť. Miestnosť bola plná kníh, ale zdanlivo bez svojho obyvateľa. V prvej chvíli mi napadlo, že profesora možno zavalila hromada ťažkých tvrdých kníh. Potom sa však spoza zikkuratu zväzkov na ohromujúce množstvo rôznych tém vynorila jeho hlava. „Len to tu trochu triedim,“ oznámil mi, akoby sa mu niekedy mohlo podariť urobiť poriadok v rozrastajúcej sa knižnici, ktorá vyzerala, že sa ako vesmír stále rozpína do všetkých možných smerov.

Môj profesor robil so svojimi knihami všetko možné. Nadobúdal ich: rozhodoval sa, že si radšej kúpi tieto než tamtie. Triedil ich: ukladal do políc a na hromady s inými knihami. Tieto kategórie mohli byť založené na nejakej vlastnosti, napríklad na téme (história na jednej polici, biografie na inej), alebo na veľkosti (väčšie knihy na podlahe, menšie na policiach), prípadne na ich mieste v cykle jeho čítania (ešte neprečítané knihy tu, práve rozčítané tam, dočítané, ale ešte neuložené, niekde inde). Čítal ich, robil si z nich poznámky,

odkazoval na ne, citoval ich v článkoch, ktoré písal, používal na prípravu prednášok, požičiaval študentom a tak ďalej v nekonečnom procese erudície a zábavy.

Lenže aj knihy robili všeličo s ním. Okrem toho, že ho vytlačali z kabinetu, formovali priestory a spôsoby, akými pracoval. Knihy tvorili komplexný ekosystém, ktorý obýval aj on. Niekedy mu uľahčovali a zlepšovali prácu. Písanie odborných článkov uprostred takej veľkej súkromnej knižnice mu umožňovalo mať poruke referenčné diela, knihy iných vedcov a literatúru, o ktorej písal. Vedecké skúmanie závisí do určitej miery od iného vedeckého skúmania, aj keď dospeje k odlišným záverom, a tak mu tie tisícky kníh pomáhali pri práci. Na druhej strane niekedy samotný počet kníh a ich neusporiadanosť prácu istotne sťažovali. Často bolo určite zložité alebo až nemožné nájsť knihu, ktorú práve potreboval.

Nakoniec sa tajomníčka katedry rozhodla, že čo je veľa, to je veľa, a zavolala stavebného inžiniera, aby preveril, či budova unesie váhu toľkých kníh. Vyzbrojená jeho správou presvedčila profesora, aby sa nejakých kníh vzdal. (Jednu daroval mne.) Bolo však ťažké presvedčiť ho, aby svoju knižnicu zmenšil. Jeho profesionálny život, ba dokonca jeho chápanie seba samého bolo úzko prepojené s policami kníh, ktoré boli všetkým na očiach. Vzdať sa niektorých z nich by bolo podobné, ako vzdať sa časti svojej mysle. Vlastniť takú obrovskú zbierku kníh malo výhody, ale spôsobovalo to aj problémy. V dobrom či zlom však jeho knihy neboli

len pasívnymi nástrojmi. Na jeho život pôsobili vlastnými silami.

Niekedy považujeme knihy za nástroje na čítanie, ale sú oveľa viac než to. V knihe, ktorú práve čítate, sa nezaujímam o knihy len ako o niečo na čítanie. Namiesto toho chcem písať o všetkom možnom, čo robíme s knihami, a o tom, čo knihy robia s nami. Naše knihy vedú dvojaký život. Okrem toho, že sú schránkami na slová, sú to aj veci presiaknuté vlastným významom. Ich dôležitosť, ako pochopil môj profesor, ďaleko presahuje slová alebo obrazy, ktoré obsahujú.

Knihy sú súčasťou toho, ako chápeme sami seba. Formujú naše sebauvedomenie ešte skôr, než ich dokážeme čítať. Spreádzajú nás počas celého života: doma, v škole, na univerzite a (aspoň niektorých z nás) v práci. Knihy sú tiež súčasťou našich vzťahov s inými ľuďmi od tých najbližších až po tých, ktorí sú s nami spojení len vzdialene. Prepletajú sa našimi vzťahmi s rodičmi, so súrodencami, spolužiakmi, s učiteľmi, priateľmi, milencami a deťmi. Sú súčasťou toho, ako si skupiny ľudí, a dokonca aj celé národy, predstavujú samých seba a ako sa prezentujú navonok. Knihy sa najrôznejšími spôsobmi stávajú významnými objektmi: cenným majetkom, talizmanom, nositeľom významu. Táto kniha je o tom, ako sa to deje.

Pre čitateľov sú knihy dôverne známe predmety. Možno až príliš dôverne známe na to, aby sme im venovali

väčšiu pozornosť. Nosíme si ich do postele. Zatažujú nám kufor, keď ideme na dovolenku. Vystavujeme ich na poličkách alebo skladujeme na povale. Dávame ich ako darčeky. Píšeme do nich svoje mená. Zhromažďujeme ich alebo vyhadzujeme. Považujeme ich za samozrejmosť. Za posledných päťsto rokov sa tlačené knihy stali bežným javom. Takým bežným, že sú takmer neviditeľné. Vyžaduje si úsilie a zmenu perspektívy, aby sme na ne upriamili pozornosť.

Dnes môžeme vyvinúť toto úsilie, pretože si vieme predstaviť zánik knihy tak, ako ju poznáme. Dokážeme vnímať knihu ako objekt, lebo si myslíme, že ten objekt môže zaniknúť. Keď budú historici v budúcnosti skúmať začiatok 21. storočia, budú ho opisovať ako okamih mediálnych zmien, ktoré boli rovnako významné ako západný vynález tlače metódou sádzania pohyblivých písmen v druhej polovici 15. storočia. Epocha tlače sa končí, ale tlačené knihy jednoducho nezmiznú, len sa postupne zmení ich význam. Z historického hľadiska máme dobré predpoklady na to, aby sme túto zmenu pochopili.

A predsa jej často nerozumieme. Ak považujeme knihy len za médium, len za spôsob prenosu textu a obrazu, musíme predpokladať, že ustúpia novým médiám, ktoré to dokážu rýchlejšie, lacnejšie, efektívnejšie alebo výnosnejšie. Zvláštna vytrvalosť papierovej knihy sa nám bude zdať záhadná. No keď pochopíme život kníh ako objektov a funkcie, ktoré plnia v našich životoch, budeme lepšie pripravení porozumieť tomu, čo sa s nimi deje teraz.

Predstavte si jednu zo svojich obľúbených kníh. Čo sa vám vybaví? Pravdepodobne si spomeniete na fragmenty obsahu: na epizódy príbehu, obľúbené postavy alebo niektoré citáty. Možno vám zide na um, kde a kedy ste knihu čítali: na príjemnej dovolenke, počas dlhej cesty lietadlom, vo vlaku cestou do práce, pri odдыхu v nedeľné popoludnie. Knihu si môžete spájať s konkrétnym obdobím svojho života a môžete si predstaviť, ako ste sa pri nej cítili alebo čo vo vás vyvolala. Alebo si spomeniete, kde ste si ju kúpili, či kto vám ju odporučil alebo daroval.

Možno vám príde na myseľ aj niečo o knihe ako o fyzickom predmete. V spomienkach sa vám môže vynoriť obrázok na obálke, matné povedomie o tom, ako sa použité písmo čítalo, alebo svalová pamäť na to, ako ste knihu cítili v rukách. Tieto fyzické vlastnosti sa často zdajú menej dôležité, pretože sme sa naučili považovať ich za vedľajšie v porovnaní so samotnou knihou a s čítaním. Myslíme si, že dôležité je to, čo je v knihe napísané, nie to, ako kniha vyzerá, ako vonia alebo aký je pocit držať ju v ruke.

Takto nás učili myslieť od útleho detstva. Naučiť sa čítať znamená prestať sa dívať na knihu pred sebou a začať sa pozeráť cez ňu. Keď začneme knihy vnímať ako reťazce znakov, ktoré treba rozlúštiť, aby sme sa mohli dostať k príbehom, myšlienkam alebo informáciám, ktoré sprostredkujú, naučíme sa ignorovať ich

fyzické vlastnosti. Hovoria nám, aby sme nesúdili knihu podľa obalu. Myslíme si, že len detské knihy majú obrázky (čo ešte donedávna rozhodne neplatilo) a nevieme sa dočkať, kedy sa už presunieme k čítaniu dospeláckych kníh, ktoré sú zaplnené iba slovami. Vinou toho sme začali považovať knihu len za schránku na informácie, za prostriedok prenosu rozprávania. Samotná kniha sa začína vytrácať, začína vyzeráť, akoby takmer vôbec neexistovala. Ako získavame schopnosť stratiť sa v knihe, kniha ako predmet sa začína strácať nám.

Vzťah medzi ignorovateľnou materiálnou stránkou knihy a jej cenným obsahom nám môže pripomenúť iný známy vzťah: medzi telom a dušou. Slová v knihe sú pre jej hmotnú podobu tým, čím je nesmrteľná duša pre smrteľné telo. Slová môžu v knihe zanechať hmotnú existenciu a môžu sa preniesť do nových foriem, ako duše môžu opustiť svoje pozemské inkarnácie a prijať nové nebeské telá. Hoci kniha (rovnako ako telo) má rôzne nedokonalosti a chyby, nájdú sa v nej preklepy, potrhané stránky, poohýbané rohy alebo jej popraská chrbát, dielo (ako duša) ju presahuje. Benjamin Franklin, jeden z otcov zakladateľov Spojených štátov amerických, sa pohral práve s touto myšlienkou, keď si napísal vtipný epitaf. Franklin, ktorý bol tlačiarom vo Filadelfii, prirovnal svoje mŕtve telo k „obálke starej

knihy, ktorej obsah vytrhli a ktorá prišla o svoje ozdobné písmo a pozlátenie“. Svoju dušu prirovnal k obsahu knihy. „*No dielo sa nestratí úplne,*“ napísal, „*lebo verím, že sa znovu objaví v novom a lepšom vydaní, ktoré autor opraví a doplní.*“

Ak chceme odolať tejto tendencii pozerat' sa na knihu zvrchu ako na predmet a vzhliadať k jej obsahu, musíme vynaložiť vedomé úsilie, aby sme sa zamerali na *vecnosť* knihy. Vy môžete začať s týmto úsilím hneď teraz a ako východiskový bod môžete použiť túto knihu. Keď budete obracať túto stránku, vnímajte papier medzi prstami, všimnite si vzhľad písma, vôňu knihy a jej váhu v rukách. Alebo ak ju čítate na digitálnom zariadení, všimnite si, ako sa tento zážitok líši od čítania papierovej knihy. Pozrite sa na možnosti zmeny písma alebo veľkosti textu, vnímajte veľkosť a tvar zariadenia. Venujte tomu chvíľu práve teraz.

Vynaložené úsilie nám umožňuje vidieť, ako naše knihy formujú spôsoby, akými ich čítame. Knihy ako predmety nám ustavične vysielajú správy o tom, ako by sme mali pristupovať k textom, ktoré obsahujú. Ťažké knihy v tvrdej väzbe vytlačené na hrubom papieri so strohou obálkou hovoria, aby sme ich brali vážne. Navrhli ich tak, aby vydržali a umožňovali ich text prečítať veľa ráz. Detektívne príbehy vytlačené na lacnom papieri s chatrnou väzbou a krikľavými obálkami na nás

kričia, aby sme si ich kúpili, rýchlo ich prečítali a zahodili. Ak sa ich pokúsite prečítať viac ako dva razy, do slova sa rozpadnú na kúsky. Zväzky poézie obklopujú elegantný sonet hektármi bielych okrajov ako kus vyľšteného čierneho drahokamu vystaveného na veľkom bielom vankúši. Rozloženie stránky nás nabáda, aby sme do básne vniesli myseľ očistenú od rušivých vplyvov, čistú ako samotná stránka, a hlboko sa sústredili na slová ležiace ako ostrovček v mori bieleho priestoru. Keď čítate knihu, vždy čítate aj hmotný objekt, rovnako ako reťazec textu. Materiál čítania má vždy formu materiálu.

Venovanie tohto druhu pozornosti knihe ako objektu poukazuje aj na účely, ktorým knihy v spoločnosti slúžia. Okrem čítania používame knihy aj na mnohé iné veci. Sú ako odznaky príslušnosti, ktoré identifikujú nositeľa ako príslušníka skupiny čitateľov verných určitému druhu knihy. Môžu byť triednymi znakmi, ktoré zložitým spôsobom poukazujú na spoločenské postavenie majiteľov. Môžu sa stať stredobodom rituálov a osláv. Po celom svete sa konajú literárne festivaly, ktoré spájajú autorov, čitateľov a kníhkupcov okolo objektu knihy. Niektoré knihy majú dokonca špeciálne zamerané oslavy, ako napríklad polnočné podujatia pri príležitosti uvedenia nového vydania *Harryho Pottera*, ktoré priťahujú zástupy čitateľov v kostýmoch, dychtívých po pokračovaní. Knihy môžu fungovať ako symboly formujúce medziľudské vzťahy, napríklad keď ich dávame ako darčeky alebo ceny. Môžu byť spojivom

medzi rodičmi a deťmi, napríklad pri čítaní nahlas pred spaním. Môžu spájať ľudí v knižných kluboch a čitateľských skupinách. Ak sa na knihu pozrieme z tohto hľadiska, začne sa javiť ako živý predmet s vlastným bohatým spoločenským životom.

Knihy sú skvelým príkladom toho, ako rozmanité druhy predmetov naberajú na význame.¹ Kabáty, autá, hamburgery či topánky nesú významy, ktoré ďaleko presahujú ich účel ako oblečenia, dopravného prostriedku, potraviny alebo obuvi. Bezpečné spoľahlivé volvo, nápadný mercedes a ojazdená toyota, všetky nám o svojich majiteľoch hovoria veci, ktoré nemajú nič spoločné s ich túžbou dostať sa z bodu A do bodu B. Tieto významy sa líšia v závislosti od času a miesta. V jednej spoločnosti môže byť ojazdená toyota trochu pod úroveň, v menej privilegovanej spoločnosti môže byť vrcholom luxusu. Významy vecí sa formujú aj vo vzťahu k významom iných vecí. Mercedes by nebol znakom statusu, keby bol jediným druhom auta, ktoré si môžete kúpiť.²

Knihy nie sú iné, v skutočnosti sú veľmi dobrým príkladom toho, ako sa predmety stávajú nositeľmi významov. Predstavte si tri vydania *Jany Eyrovej*. Prvé je lacná kniha v mäkkej väzbe, zakúpená z kartónovej škatule na chodníku pred antikvariátom (to je hrdzavá toyota knižnice). Druhé je nové vydanie v tvrdej väzbe, kúpené vo veľkom dobre osvetlenom kníhkupectve (to je volvo, pevné a spoľahlivé). Tretie je v koži viazaný výtlačok prvého vydania s podpisom autorky, kúpený

vo veľkom aukčnom dome (to je veľmi elegantný mercedes alebo možno dokonca ferrari). Všetky tri obsahujú román Charlotte Brontëovej. Všetky tri však ponúkajú drasticky odlišné zážitky z čítania (teda ak ich vôbec niekto číta). Predstavujú odlišné druhy investícií svojich majiteľov, pokiaľ ide o peniaze, čas a emocionálnu energiu, preto sa s nimi zaobchádza rozličnými spôsobmi a majú rozmanité významy.

Police starožitných zväzkov v kožených väzbách znamenajú jedno, kôpka kníh z druhej ruky na nočnom stolíku niečo iné. Navyše ten istý zväzok môže nadobúdať rôzne významové odtiene, keď sa používa v odlišných prostrediach, v rozličných časoch a rozdielnymi spôsobmi. Učebnica z 18. storočia, ktorú si študent nosil na vyučovanie a čmáral na jej okraje odkazy spolužiakovi, keď ho učiteľ nudil, alebo si skúšal brko na predšádke, aby zistil, či hrot píše, sa môže stať ústredným prvkom knižnice zberateľa z 21. storočia. Vydanie románu v mäkkej väzbe, ktoré podnikateľ odhodil po dlhom lete, sa môže dostať do obchodu nejakej dobročinnnej organizácie a stať sa cenným majetkom dieťaťa, ktoré túži po čítaní, ale nemá peniaze na knihy.

Ak knihy vnímame len ako predmety na čítanie, nepochopili sme ich význam. Oxfordský filozof Gilbert Ryle zaviedol termín „hutný opis“.³ Skúste sa zamyslieť, ako by sme mohli opísať kabát. Kabát udržuje

svojho nositeľa v teple. To je presný opis, ale je strohý. Ak chceme docieľiť hutný opis, musíme venovať pozornosť oveľa širšiemu rozsahu významov. Kabát môže signalizovať povolanie svojho nositeľa (biely plášť lekára), jeho bohatstvo a spoločenské postavenie (kašmírový kabát), jeho príslušnosť ku skupine (motorkárska kožená bunda) a tak ďalej. Takže povedať, že knihy sú schránky na slová alebo nástroje na čítanie, je presný opis, ale Ryle by povedal, že je strohý. Hutný opis knihy by zahŕňal oveľa širší súbor významov.

Lenže knihy pre nás nielen niečo znamenajú. Knihy s nami aj niečo robia. Lekár má vďaka vzdelaniu a odborným znalostiam oprávnenie nosiť biely plášť, no ten plášť nielenže odráža autoritu, ale ju aj udeľuje. Lekár bez bieleho pláštá vyzerá ako ktokoľvek iný. Ak ho má oblečený, vyžaduje si to určitý rešpekt, ľudia k nemu pristupujú inak. Keď má na sebe plášť, možno sa aj inak správa alebo hovorí sebavedomejšie. Biely plášť teda robí niečo s lekárom aj s jeho okolím.

Aj knihy robia niečo s tými, ktorí s nimi prichádzajú do styku.

Knihy za svoju dlhú históriu nadobúdala rôzne podoby a využívala širokú škálu materiálov. Existujú knihy zo starovekej Sumerskej ríše napísané klinovým písmom, vyryté do hlinených tabuliek. Iné zhotovili z papyrusu vyrobeného z trstiny, ktorá rástla v starovekom

Egypte pozdĺž Nílu, ďalšie z bambusových pásov používaných v Číne. V Číne sa knihy tlačili pomocou vyrezávaných drevených blokov už v roku 868 a možno aj oveľa skôr, rovnako aj v Kórei a Japonsku. V stredovekej Európe sa knihy písali na pergamen vyrobený zo zvieracích koží a boli zdobené farebnými atramentmi a plátkovým zlatom. Tlač kovovými písmenami sa vyvinula zrejme nezávisle v Ázii aj v Európe. Už v 13. storočí remeselníci na kórejskom dvore experimentovali s pohyblivými medenými písmenami. Koncom 15. storočia sa v Európe tlačili knihy s použitím olovených písmen na prenos atramentu na papier vyrobený z ľanových handier.

Tlač sa rozšírila po celej Európe z Nemecka do Talianska, Francúzska, Španielska, Poľska, Anglicka, Belgicka, Švédska a Turecka (všade do roku 1500). Do Južnej Ameriky sa dostala začiatkom 16. storočia a do Severnej Ameriky začiatkom nasledujúceho. Tlač na Blízkom východe sa datuje do začiatku 17. storočia v Libanone, hoci v Benátkach bol *Korán* vytlačený už v roku 1514. Kolonisti a misionári priniesli tlačiarenské lisy a pohyblivé písmená do Indie, Afriky, Austrálie a na Nový Zéland v 18. storočí. Vo východnej Ázii sa tlač vyvíjala trochu inak. Keďže tlačiarci pracovali s písanými jazykmi pozostávajúcimi z tisícov znakov a nie z obmedzeného počtu písmen západnej abecedy, uprednostňovali drevené formy (xylografiu), ktorých výroba bola lacnejšia a bolo jednoduchšie ich meniť. Vďaka týmto metódam zažili čínski, japonskí a kórejskí tlačiarci veľký

rozmach vydavateľskej činnosti dávno predtým, než podobný fenomén zažila Európa.

Postupne sa tlač pomaly industrializovala, až v Európe v 19. storočí chrľili parné tlačiarne stovky strán za hodinu na papier vyrobený strojmi z trávy esparto (kavyľa pevného) a z drevnej buničiny. Vďaka tomuto vývoju sa knihy stali lacnejšími a dostupnejšími a rastúca úroveň gramotnosti umožnila, aby sa knihy dostali do celého sociálneho spektra. Vynálezom mäkkej väzby v 20. storočí sa kniha stala cenovo dostupnejšou, prenosnejšou a často aj jednorazovejšou. Knihy sa začali objavovať v mnohých podobách a veľkostiach, vyrábali sa na rôzne účely a využívali mnoho rozmanitých druhov materiálov.⁴

V nasledujúcom texte sa vrátim do histórie, aby som zistil, čo nám môže povedať o tom, ako knihy fungujú ako objekty. Táto kniha je však napísaná s ohľadom na súčasnosť. Preto je najmä o druhu knihy, ktorý poznáme najlepšie: tlačený kódex. Forma kódexu sa objavila už dávno pred tlačou, v prvých storočiach nášho letopočtu. Pozostáva zo série listov uložených na sebe a spojených pozdĺž jedného okraja. Inými slovami, je to kniha, ako ju poznáme v súčasnosti. Kniha vo vašich rukách – ak čítate papierovú, nie elektronickú verziu – je kódex, rovnako ako (som si tým istý) takmer všetky papierové knihy, s ktorými ste sa stretli.

Prví čitatelia kódexov si ich pochvaľovali pre to, lebo sú prenosné a v porovnaní so zvitkami sa s nimi ľahko manipuluje. Kódex umožňuje čitateľovi listovať stránkami a otvárať ho na rôznych miestach, čo pri zvitku nie je také jednoduché, pretože ho treba rozbaľiť a znovu zrolovať. Napriek týmto výhodám však uplynulo veľa času, kým sa kódex ujal. Dôkazy v podobe zachovaných kníh naznačujú, že v porovnaní so zvitkom sa presadil pomaly, približne v rokoch 100 až 500. Nie je náhoda, že to bolo zároveň obdobie, keď aj kresťanstvo získavalo stúpencov. Kresťania prijali kódex medzi prvými. Pomáhali zdokonaľovať techniky potrebné na výrobu kódexov a najmä uprednostňovali formu kódexu pre svoje náboženské texty. Ako sa rozširovalo kresťanstvo, tak sa rozširovala aj kresťanmi uprednostňovaná forma knihy.

Tlač je ďalším kľúčovým prvkom knihy, ako ju poznáme. V Európe sa jej príbeh začína s bradatým zlatníkom a obchodníkom Johannesom Gutenbergom, ktorý okolo roku 1439 vynášiel pohyblivé písmená a tlačiarenský lis. (Pohyblivé písmená vynášli nezávisle v Ázii dávno predtým, ale Gutenberg o tom takmer určite nevedel.) Svoj tlačiarenský stroj Gutenberg vyvinul na základe skorších lisov používaných na výrobu olivového oleja alebo vína. Zlatnícke zručnosti využil na to, aby vytvoril malé kúsky olova s jednotlivými písmenami reliéfne vystupujúcimi na vrchnej strane. Písmená boli obrátené, aby sa pri tlači zobrazovali správne otočené. Gutenberg usporiadal svoje kúsky písma a potom

na vystupujúce časti s písmenami naniesol atrament. List papiera sa položil na atramentom potreté písmená. Lis zatlačil na papier, aby sa naň atrament odtlačil. Kombinácia pohyblivých písmen a tlačiarskeho lisu bol prelom, ktorý umožnil vytvoriť množstvo kópií textu oveľa rýchlejšie než ručným kopírovaním. Tlač sa nepoužívala len na knihy. Od začiatku sa tlačilo aj množstvo iných textov vrátane formulárov, potvrdení, letákov a plagátov.

Kniha, ako ju poznáme dnes, je výsledkom spojenia formy kódexu a technológie tlače. Ľudia stále vytvárajú rukopisné knihy (spomeňme napríklad denníky, zápisníky alebo ručne písané zbierky receptov) a stále existujú knihy, ktoré nie sú kódexy (napríklad leporelá pre deti alebo v synagógach používané zvitky *Tóry*). Tlačený kódex je však štandardnou formou na šírenie a uchovávanie textu už niekoľko storočí.

Knihy a ich používatel'ov, či už čitateľov, alebo spisovateľov, kupujúcich alebo predávajúcich, požičiavateľov alebo požičiavajúcich, dlho spájali knižný ekosystém, ktorý sa ukázal ako mimoriadne odolný a vydržal aj turbulentné obdobia, ako sú vojny, hladomory či epidémie. Niekedy sa knihe mimoriadne darí práve v takých podmienkach. Ročná produkcia tlačených kníh a pamfletov v angličtine sa počas anglickej občianskej vojny zvýšila, pretože kontroverzné pamflety o aktuálnom

dianí prúdili z tlačiarňí, ktoré viedli vojnu v tlači rovnako ako na bojisku. Ako naznačím neskôr, tento ekosystém sa s ľahkosťou prispôbil novým médiám (napríklad fotografii) a naučil sa fungovať popri iných, ako sú rozhlas, kino a televízia.

Dnes je však forma tlačeného kódexu vytláčaná z centrálnej kultúrnej pozície, ktorú v západnom svete zastávala posledných päťsto rokov. Digitálne technológie súperia s postavením tlače ako nášho štandardného média pre text. Nové médiá medzitým menia návyky pozornosti, ktoré tlačená kniha upevňovala. Dnes mnohí z nás čítajú viac na obrazovke ako na stránke, pričom používajú rôzne zariadenia. Niektoré sú určené na čítanie kníh (elektronické čítačky) a niektoré sú primárne určené na iné účely (telefóny, tablety, notebooky). Je to prekrásny nový svet, v ktorom sa nachádzajú takéto knihy. Správy o smrti knihy pravdepodobne nie sú len predčasné, ale aj zjednodušené a prehnané. To však neznamená, že by sme mali podceňovať výzvu, ktorú predstavuje digitálna forma. Ak digitálne technológie menia knihu na nepoznanie, je čas zamyslieť sa nad tým, čo by sme mohli stratiť, keď ich prijímame.

Mohlo by byť chybou používať pre papierovú knihu zovšeobecnenia, stavať do bojovej línie všetky papierové knihy na jednu stranu a všetky elektronické knihy na druhú stranu. Knihy sú príliš rozmanité, priveľmi sa od seba líšia a slúžia na priveľa rozličných účelov, aby sa dali takto zoskupiť do pohodlných protikladov. Keď sa pozriem na svoje police, vidím príručky

na vyhľadávanie faktov, detektívky pre zábavu, akademické monografie, ktoré mi slúžia pri výskumnej práci, učebnice a antológie, ktoré používam ako učiteľ (alebo ktoré som používal ako študent), umelecké knihy určené skôr na pozeranie než na čítanie, detské knihy, ktoré čítam nahlas dcére, tenké zväzky poézie, *Bibliu* v puzdre a mnoho ďalších. Tlačený kódex bol taký úspešný čiastočne preto, lebo je dostatočne flexibilný na to, aby sa dal používať pre rozmanité druhy kníh.

Ľudia získavajú knihomoľské chute v reakcii na určité konštelácie okolností. Keď som vyrastal, v našom dome nebolo veľa kníh. Mali sme *Bibliu* a kompletné dielo Shakespeara, predmety, ktoré sú v anglických domácnostiach také bežné ako čajník a sitko na čaj (hoci sa nepoužívajú tak často). Môj otec mal príručku *Pokročilá vzduchotechnika*, ktorá bola uložená v skrini, lebo to asi nebol typ knihy, ktorý by niekto chcel vystavovať na policičke. Mali sme jednu či dve kuchárske knihy. Bol tam dokonca aj zväzok sentimentálnej poézie s názvom *Básne lásky a rozjímania*, o ktorom nikto presne nevedel, ako sa do domu dostal. To bolo asi všetko. Moji rodičia mali len málo vlastných kníh. Knihy si však spájali so vzdelaním a vzdelanie s pokrokom každého druhu: so spoločenským, s profesionálnym a finančným. Všetko veci, ktoré by sa nám zjavne hodili. Mal som šťastie, lebo sme bývali v oblasti, ktorá bola

dobře vybavená veřejnými knižnicami a chodil som do štátnej školy s bohato zásobenou knižnicou. Môj záujem o knihy čiastočne pramení práve z tohto konkrétneho kontextu a z ambícií, ktoré podporoval.

Ako žiakovi študujúcemu angličtinu mi nikdy nenapadlo chcieť vlastniť knihy, ktoré som čítal na hodínach. Niekedy sme si museli knihy kúpiť, no väčšinou nám ich dal učiteľ na začiatku školského roka a na konci ich zase pozbieral. Ani mi nepripadalo zvlášťne, že škola kupuje toľko výtlačkov tej istej knihy. Niekedy boli tieto knihy nové, keď to umožnil rozpočet alebo keď sa zmenili učebné osnovy, no často niesli stopy po tom, ako predchádzajúci žiaci pracovali s textom. Prípadne ich nezájmu oň, keď si na hodine z nudy čmárali po okrajoch. Tieto knihy sme preberali dôkladne a pomaly a dodnes si z nich pamätám veľa detailov. *Macbetha*, ktorého som sa učil ako šestnásťročný, pravdepodobne ešte stále poznám lepšie než ktorúkoľvek inú Shakespearovu hru. Pamätám si vydanie, ktoré sme používali, s fotografiou z nedávnej inscenácie hry na obálke. Tú knihu som na konci školského roka vrátil bez väčšieho premýšľania.

Až keď som sa stal postgraduálnym študentom, začal som na knihy potrebovať viac ako jednu malú knižnicu. Vtedy sa už knihy stali dôležitou súčasťou toho, ako som trávil čas a míňal peniaze. Pomaly sa formovali moje túžby. Dúfal som, že spravím doktorát a možno sa stanem akademikom. Dúfal som, že jedného dňa napíšem vlastnú knihu. Knihy boli teraz mojou prácou.

Pracovné dni som trávil obklopený knihami v knižnici. No knihy som aj kupoval a mal som ich doma. Bolo to v začiatkoch nakupovania kníh z druhej ruky na internete, keď som si vďaka tomu mohol lacno zadovážiť niektoré akademické monografie, ktoré som čítal v rámci doktorandského štúdia. Ak by aj moje ambície stať sa akademikom vyšli navnivoč, myslel som si, že budem mať aspoň knižnicu plnú kníh, ktoré mi budú pripomínať čas, ktorý som strávil nad svojou dizertačnou prácou.

V jedno popoludnie som prechádzal okolo kancelárskej budovy, ktorú práve rekonštruovali, a zbadal som dve lacné biele knižnice, ktoré vyzerali, akoby boli na vyhodenie. Boli otlčené a trochu pokrivené. Robotníci, ktorí pracovali na interiéroch kancelárií, mi povedali, že si ich môžem vziať zadarmo, a kamarát s dodávkou mi pomohol dostať ich do bytu. Ako sa police plnili knihami, tak sa formovala aj moja dizertačná práca. Nakoniec si miesto na poličkách s knihami našiel aj jej viazaný výtlačok a neskôr aj kniha, ktorú som na základe nej napísal.

Odvtedy som pokračoval v kupovaní a čítaní kníh aj v ich písaní. Práca ma zaviedla do knižníc, kde som mal šťastie, že som sa dostal k niektorým skutočným pokladom. Kupovať knihy, čítať ich, usporadúvať ich a vracať sa k nim, to všetko považujem za odlišné a rôznorodé druhy potešenia. Nie som ani tak zberateľ ako skôr hromaditeľ kníh. Mám niekoľko skromných starožitných kúskov, ale väčšina mojich kníh sú knihy